

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Mutatvány az Ó-magyar Mária-siralom magyarázatából.

(Az *öklet* szóról)

„Az Ó-magyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stílustörténeti magyarázata“ címen hosszabb tanulmányt írtam. Mint a cím mutatja, az egész éneket tárgyalom; minden olyan helyét- apróra vizsgálom e 600 évnél is régiebb nyelvemlékek, melyet eddig vagy nem egészen, vagy rosszul értettünk.

Munkám egy része ezzel a versszakkal foglalkozik:

Eredeti helyesírásban:

Sydou || myth thez turuentele / ||
fyom merth hol byuntele / ||
fugwa / huztuzwa wklel / ||-ue /
kethwe, ulud.

Mai helyesírásban egykorú kiejtéssel:

Zsidou, mit téssz türvéntelen?
Fiom mért hol büüntelen?
Fugva, húztuzva, üklelve,
Kétve ülüd!

Mai nyelven való értelme:

Zsidó, mit téssz törvénytelenül?
Fiam mért hal meg büntelenül?
Mégfogván, húzván-vonván, megöklözvén,
Mégkötözvén megölöd!

Munkámnak e versszakról szóló részéből közlök egy keveset, azt, amely az *wklelue* (olv. *üklelve*, mai kiejtéssel: *öklelve*) szóhoz fűződik.

*

Ha az ÓMS.-beli *üklelve* kifejezésnek keressük stílusbeli megfelelőjét a középkori magyar irodalomban, akkor is vigyáznunk kell, hogy ne vaktában vessük össze az ÓMS. illető helyét valamely középkori passiónk olyan részével, melyben az *öklet* szó is fölbukkan. Mert Jézus kínszenvedésének két jelenetében is előfordul az *öklet*, vagy származéka, mind a két jelenetben két különböző jelentéssel.

János evangéliuma XIX. részének 34-ik versében van megírva, hogy:

A vitézék eggyik, láncával ő oldalát megnitván, és legottan vér és víz kifolya.* — Münchener Kódex 211. l. (XV. sz. elejéről.) ~ Sed unus militum lancea latus ejus aperuit, et continuo exivit sanguis, et aqua.

A Winklk. passiója ezt a bibliai szöveget így bővíti:

eggyik az vitézöknek, kinek Longyinus vala neve, láncával ő oldalát megnitá azaz megöklelé (írva: *öklete*) Winklk. (XVI. sz. eleje) 226.

* A régi nyelvemlékekbeli idézeteket ebbén a mutatványban mai helyesírással, de egykorú kiejtés szerint közlöm.

A láncosával való öklelést jól ismerjük a XVI., XVII. század vitézi életének nyelvéből s ezt a láncosával való döfést az *ökkel* szóval jelöli Jézus halálán kesengő több középkori nyelvemlékünk is:

Hetedszér és utolszér az ő vérét kiötté (= kiönté) ez ártatlan bárán az ő oldalának megmitásában, mikoron az ő szívet Longyínus általöktele (*evktele*) CornK. 220; A vitézők közül eggy az ő oldalát általöktele (*öktele*) Weszpr. K. 110; A vitez szént oldalát átalöktele (*öktele*) ő hegyés cucájával ÉrdK. 142; Zsidó vitez té szent szivedet cucájával általöktele (*ewktele*) ThewrK. 116; A három vasszeggel megcségezének, az té szent szivedet általöktelek (*ektelek*) ThewrK. 75; Ó Uram Jézus Krisztus . . . lőhajtott fével meghalál és az keresztfán . . . figgél . . . általöklettetött (*öklettetött*) oldallal Krizak. 54; Ó jó Jézus! . . . Bőséggel foly vala az té szent testédnek öt részérül az té szent véröd: tudniamint az te kezeidbél és lábaidból az megfeszéjtésnek idején, az té szent fejedből az koronázásnak idején, és az té szent ódaladnak átalöktelelésének (*ökteleselec*) idején, és mind az té testődből DebrK. 321; Sajtót ténmagad nyomál és vitézi cucával té oldalad megökteleven (*ökteleven* — szenvedő értelmű!) minekünk vért és vizet senkölél (érted: töltöttél — vö. schenken) WinklK. 258; Mi némés Urunk Krisztus Jézusnak ő kegyés mellye és kemény csúcsával általöklet (*ewklett*) oldala ThewrK. 301; Az viteznek csúcsájával általöklet (*öklett*) dicsőségés és irgalmasságos szent oldala PeerK. 209; Idwézlégý Krisztus Jézusnak élés és kemény szúccával általöklet szent oldala GömK. 36; Kezed, lábád megcségezék, szent szivedet cucával öklelek (*evktelek*) GömK. 56; Az láncsáirt, ki az té áldott fiadnak szűeben ökletteték (*öklettetek*) PeerK. 145; Ötöd siralmas epeségöt téhát (= akkor) vallál, Szíz Mária, ha (= mikor) édös fiadat keresztfán figgvén látád mezéjtelen . . . és ő szent szívet cucával megökteleven (*ökteleven*) WinklK. 333—4; Eggy vitez ő szent szívet ám általöktele (*ewkleele*) Winkl. 119.

Ezekhez az idézett helyekhez azonban semmi köze sincsen az ÓMS. idézett sorának és abban az *üklelve* kifejezésnek. A Mária-Siralom még az *öktelelés* után említi a *megköttözést* (*kétve*), tehát az öklelés nem ama végső öklelés lehet. A *húsztuva* után van az *üklelve*, tehát ez a szó olyan öklelést jelenthet, melyet Jézus akkor szenvedett, mikor húza-vonva vitték a főpap elé. Hogy *ez az öklelés* mi volt, mit jelentett itt az *üklelve*, azt akkor értjük meg, ha rá gondolunk az *ökkel* ige származására. Ha most rákiáltok a vigyázatlanul nekem szaladóra: „Föl ne *ökkelj*, no!” — akkor ezt mindjárt úgy érti az a másik, hogy marhához használtottam. „Majd fölöklette a szemével” — azt jelenti, hogy úgy néz, mint a dühös bika, vagy még úgyabban. Ma már csak a barom ökkel, s ha emberre mondom, az már sértő hasonlítás. Ma úgy érezzük, hogy a *szarvval* öklelözés az első jelentése az *ökkel*-nek — pedig miből származott ez az ige? Nyilvánvaló, hogy az *ököl*-ből az -l képzővel, mint a szintén testünk tagját jelentő *szem, föl, orr, váll, kar, öl, arasz, marok, tenyér, hát, has, könyök, in, láb, far, talp* szavakból a *személ, fülel, orrol, vállal, karol, ölel, araszol, markol, tenyerel, hátal, hasal, könyököl, inal, lábál, faral, talpal*. Ez a sor ige mind az alapszava testrészszel való működést fejezi ki, tehát az *ökkel* eredeti jelentése az 'ököllel való működés' volt, az 'öklözés'. A *nyakal*-nak (= *nyakon* üt) megvolt régen ugyane jelentésben (tehát nemcsak a 'nyakát levágja' jelentésben) *nyakaz* változata; így azonjelentésű változata volt régen az *ökkel*-nek az *öklöz* s maig csak ez tartotta meg a régi jelentést. Az *ökkel* igeének eredeti 'ököllel üt, döf' jelentéséből már régen kifejlődött a 'szűrő *fegyverrel* döf' jelentés;

így az *ökkel vitézek vívásának* műszava lett. Bika sokszor kap *Vitéz* nevet, bikákra is mondják, hogy 'összevínak'. Ez a vitézi élet szavainak átvitele a marhák életére. Így adták rá a vitézek bajvívásáról az *ökkelés* szót is a bikának s általában a támadó, küzdő szarvas állatoknak — *tülkölés*-ére. Igen, a szarvasmarhákra illő *tülköl* igét szorította ki az *ökkel*. A bika *megtérdel* valakit, mikor *térd*-ével nyomorgatja; *ökl*-e a bikának nem volt, tehát valamikor régen nem is *ökkel*-hetett (= nem *öklöz*-hetett!); de volt *tülk*-e — ma is *tülök* a szarvasmarha szarva — tehát ha *tülk*-ével ment neki állatnak, embernek, akkor *tülköl*-t. *Ökkelni* csak olyan Isten teremtése tudhatott régen, akinek *ök*le volt — vagyis az ember. Hogy tehát Jézust 'húsztuva üklelik', az azt jelenti a régi nyelvben, hogy az elfogott, húzott-vonott Jézust útközben '*öklöz*-zik'. Ezt a jelenetet más nyelvcmlékek is az *ököl* szóval, az *ököl* szó származékával emlegetik.

És ottogyan ésmég sok bosszúságokkal gyötreték, miként kezdettől fogva gyötretett vala *öklökkel* (*öklökkel*) vesszővel ÉrsK. 51; Nagypéntökön té gyengeségű (= gyengeséges) és ifjú virágos testődben ártatlan kárhoztattatol vala, *megfogván* szörnyű- és rettenetösségöst *húztattatol* vala, *taszigáltatol* vala, *öklöztetöl* (*öklöztetöl*) vala OzechK. 3; Ifjú virágos testődben ártatlan (= ártatlanul) halálra kegyetlenségvel ítéltetél, *mégfogván* és rettenetösségöst *húztattatol* vala, *éklöztetél* (*ekleztetel*) vala ThewrK. 6.

Az utolsó két idézet két más kódexnek, azonegy szövegről másolt nagypénteki imádságából való s föltünhetik e szövegben az, hogy a *fog*, *húz*, *öklöz* ige oly sorban következik itt is egymásután, mint az ÓMS.-ban a *fug*, *húsztu*, *üklel* ige. Bizonyosság ez arra, hogy az *üklelve* csakugyan azt jelenti a Mária-siralomban, hogy 'öklözve' és hogy a Siralomnak e sorát ama nagypénteki imádság megfelelő helyével kell összevetnünk. Még inkább bizonyítja ezt e szövegnek Pozsonyi Kódexbeli másolata:

Té gyönyөрүségös és ifjú virágos testődben ártatlan halálra kegyetlenségvel ítéltetél vala, *mégfogván* és rettenetösségöst *húztattatol* vala, *taszigáltatol* vala, *ékleldéztetél* (*ekleldéztetel*) vala PozsK. 2.

Ékleldéztetel azaz *ökkel-déztetel*. Itt tehát még 'öklöz' jelentésben az *ökkel* ige származéka van, az ÓMS.-beli *üklel*-hangváltozatáé. (Vö. még: Gyöngy K. 9.)

Mészöly Gedeon.

Törökösség.

A Nyr. egyik cikkében, mely a magyar nyelvbeli török emlékekkel foglalkozik, azt olvashatni, hogy a *törökség* szó nyelvünkben szinonimája lett az ádáz szívtelenségnek (57:3). Ennek az állításnak az igazolására *Koháry István* gróf egyik rabénékének *Thököly*ről szóló következő sorait idézi a cikk írója: *Kegyetlenségével / S törökségével / Istent is boszantja. (Thaly: Adalékok I, 182).*

Ez a kis verstörödék már az első olvasásra gyanút kelt azzal, hogy sántít a rítmusa, mert a második sora egy szótaggal rövidebb a többinél. Nyilvánvaló hiba ez, csak az a kérdés, hogy a vers hibája-e, vagy az idézeté. Bizony az utóbbié, mert *Thaly* közlésében az egész versszak